

CZIGÁNY MAGDA
**Hírünk nyomában:
 a magyar irodalom Angliában**

A Balassi Intézet

Bevallom, hogy amikor megkaptam a londoni Magyar Kulturális Központ meghívóját az éppen aktuális rendezvényre, nem csak meglepődtem az intézmény új nevén – Balassi Intézet – hanem finto-rogtam is a látszatra szükségtelen kiadáson, ami egy névváltoztatás elkerülhetetlen következménye. Mondták, hogy szükséges volt a Balassi név kiterjesztése a külföldi magyar kulturális intézetekre, hogy híven kifejezze a legújabb átszervezésekből megszületett belső struktúrát, azt az amőba módra egyre terjeszkedő konglomerátumot, amit a Balassi név fog egybe.

A meghívó fejléce csinos, a név egy piros-fehér háziszóttosra emlékeztető sormintára montírozva jelenik meg. Talán csitítaná is a névváltoztatásoktól való viszolygásomat, ha nem tartanám ebben az esetben a névváltást nemcsak szükségtelennek, hanem károsnak is. Ellene megy ugyanis a kapcsolatteremtés egyik alapvető követelményének, a közérthetőségnek. Mert melyik jámbor angol érdeklődő érti meg a Balassi nevet, ellentétben a Hungarian Cultural Centre (közismerten HCC) elnevezéssel, ami pontosan kifejezte az intézmény funkcióját, és a maga egyszerűségében tökéletesen megfelelt a bennszülöttek precizitást értékelő elvárásainak. (A Balassi név még házi használatú gonoszkodásra sem alkalmas, marad tehát nekem erre a szintén újdonsült „Liszt-Feri-hegy”).

A magyar kultúra terjesztését a Balassi Intézet jelenleg a magyar irodalom, a magyarságtudomány és általában a magyarokról és Magyarországról szóló könyvek masszív piacra dobásával szeretné felerősíteni, különösen a nagy nemzetközi könyvsárokon való részvétellel. A *Publishing Hungary* program erre célra a kormánytól a Nemzeti Kulturális Alapon át három éven keresztül évi százmillió forint támogatást kap. A Magyar Napló múlt

decemberi számában Csontos János a Balassi Intézet igazgatójával, Hatos Pállal erről a programról beszélget.¹ Az interjú szétágazó, a lehetőségek és azok kiaknázására való felkészülés módozatainak számbavétele, melyek még meglehetősen képlékeny formában jelennek meg. Felmerül például a bemutatandó művek kiválasztásának mechanizmusa: kik és milyen elvek alapján szelektáljanak, ügyelve valami „igazságossági elvre” a külföldi elismertséggel kecsegtető folyamat első lépéseinél. Vagy egyszerűen csak a „tyúk és tojás” szindróma: beletartozzon-e a programba a kiválasztott művek fordítása idegen nyelvekre – ha más nem, legalább egy-két mutatónak készült fejezettel – vagy a magyar nyelven már megjelent könyvek szerepeljenek a könyvvásárokban, kiegészítve a szerzők ’ad hoc’ felolvasásaival, interjúkkal és egyéb lehetőségekkel, mint például a célországban már ismert magyar író felkérése megnyitónak vagy bemutató beszédek tartására.

A bibliográfia

Bár a magyar irodalom külföldi terjesztése könyvsárokon való rendszeres részvétellel meglehetősen újszerű, a terjesztésre irányuló személyes vagy hivatalos törekvések minden problémájukkal együtt „örök témák”. Mivel a külföldi irodalom iránt megnyilvánuló érdeklődés, vagy annak hiánya országról országra más és más, így angliai tapasztalatomra támaszkodva csak a magyar irodalom szigetországbeli fogadtatásának sikereiből és problémáiból sorolnék fel néhányat. Egyetemi könyvtáros voltam egész munkás életem alatt, posztgraduális könyvtárosi diplomám 1965-ben nyertem el a Londoni egyetemen. A diploma két részből állt: egy tíz tételből álló írásbeliből, majd két-három év után, már munkaviszonyban, egy disszertáció vagy egy bibliográfia elkészítéséből, jóváhagyott témakörben. Az utóbbit választottam. A bibliográfiám címe: *Hungarian literature in English translation published in Great Britain 1830–1964*, a követelményeknek megfelelően inkább pontos, mint érdeklődést keltő. A téma magától adódott: férjem, Czigány Lóránt PhD-jén dolgozott, mely a magyar irodalom angliai fogadtatását tárta fel a viktoriánus korban. Adott volt tehát a családon belüli együttműködés. Lóránt kutatása a nyersanyagot szolgáltatotta nekem, a kész bibliográfia viszont kitűnően kiegészítette az ő PhD-jét. A bibliográfia 1969-ben jelent meg a Szepsi

¹ Csontos János: *Könyvek nélkül nem megy; beszélgetés Hatos Pállal, a Balassi Intézet főigazgatójával*. Magyar Napló, 1012. december, 13–16.

Csombor Kör angol sorozatában.”² Most dolgozom a 2010-ig felhozott és bővített kiadásán.

Mivel a hangsúly a fogadtatáson volt (minden egyes tételnél a címléírást kiegészítette a műről írt kritikák és ismertetések felsorolása), hamarosan kiderült, hogy csak a Nagy-Britanniában megjelent műveket érdemes felvenni a bibliográfiába, mert csak azok kerültek be a kiadványok angliai vérkeringésébe, azoknál volt mérhető az érdeklődés, amit kiváltottak. Mindenek előtt bekerültek a nemzeti bibliográfiába, ami a nagy könyvtárak állománygyarapításában fontos szerepet játszik, felkerültek a könyvkereskedések polcaira, ismertették őket bemutatónkon, megjelentek a közkönyvtárak katalógusai-ban, olvasni lehetett róluk a színvonalas sajtóban. Egyszóval: sorsukat osztották a szigetországban kiadott többi könyv sorsával. Mindez a kiadók távolról sem önzetlen gondoskodásából fakadt: a kiadást a kiadó finanszírozta (és nagymértékben még ma is finanszírozza), érdekében áll tehát kiadványainak a legszélesebb körben való terjesztése. A kiadóé a rizikó, és azt csökkenteni a hírverés gondja is.

Hová lettek a Magyarországon kiadott könyvek?

A Magyarországon idegen nyelvű fordításban megjelent művek sorsa a huszadik század közepétől mind a mai napig merőben más, mivel szponzorált a könyvkiadás: a kiadó összeszedi a várható költségeket, mielőtt a mű megjelenne, és ennek következtében teljes érdektelenséget mutathat a könyvek terjesztésében, ha akar, különösen külföldön. Ott ugyanis szükséges lenne némi szaktudás, valamicske marketing-tapasztalat és mindenekelőtt a külföldi partnerekkel kiépített és gondosan ápolat kapcsolatrendszer. Úgy tűnik azonban, hogy ezek a jó üzlethez általában elvárt követelmények Magyarországon örökös hiánycikkek. Magyarországon kiadott angol nyelvű könyvvel ugyanis a szigetország könyvesboltjaiban aligha találkozunk.

Észak-London bájos és közkedvelt negyede Hampstead, ami egyben a liberális értelmiség központja: ott telepedtek le, vettek lakást, járnak estén-

ként a „pub”-ba, míg nappal sétáltatják kutyáikat a néhai kis falut körülvevő óriás parkban két hangos politikai vita vagy egy felháborodott cikk megírása közben. Hampstead főutcáján más sincs, csak fecsegésre csábító kávéház, meg egy könyvkereskedés, a Waterstone üzletlánc. Az üzletvezető különleges gondot fordít portékái bemutatására. Itt még divatos a könyvvásárlás. A földszinten, az üzlet közepe táján elhelyezett hatalmas tölgyfaasztal vonzza a látogatót, kiterítve rajta az idegen nyelvekből lefordított, ajánlott irodalom. Magyarból lefordított könyv is akad mindig az asztalon: Márai, Szabó Magda vagy a most éppen divatos Szerb Antal, mind angol kiadóház kiadványa. Remélhetőleg hamarosan megvásárolható lesz a kitűnő kritikákkal fogadott *Sátántangó* is, Krasznahorkai regénye. Az életrajzi részlegben előkelő helyet foglal el Bánffy Miklós Erdély-trilógiája, ami nagy sikert aratott a memoárokat felettébb kedvelő angol olvasók körében. Magyarországon megjelent, angolra lefordított mű viszont egy sem található, sem az asztalon, sem az üzletben. És ha a hampstead-i Waterstone-nál nincs, más könyvkereskedésben nincs is értelme keresni. Antikvár könyvesboltokban se került az esetleg régebben megjelent kötetekből; úgy látszik, senki sem hozott a zsebében ezekből a könyvekből Angliába. Férjemmel egy életen át gyűjtöttük az angolra fordított magyar szépirodalmat, de nem emlékszem, hogy valaha is találtunk volna csak egy példányt is a Corvina által kiadott könyvekből, még az értéktelennek tartott antikvár könyveket árulók utcai targoncáin sem.

A rendszerváltás sem változtatott a helyzeten. Összeakadtam egy követségi fogadáson a Corvina akkori igazgatójával. Kérdeztem, hogy várható lesz-e egy erőteljesebb marketing magyar részről, valami kézzelfogható igyekezet, hogy végre, rendeltetésének megfelelően, a magyar kiadók valóban terjesszék irodalmunkat külföldön. Válaszából, miszerint ilyen jellegű tevékenységet nem tudnak felvállalni, kitűnt, hogy a kapitalizmusnak még csak a szele sem érintette meg őket, illetve úgy vélték, hogy a tétlenségnél kellemesebb stratégiát el sem tudnának képzelni. Persze, Magyarországon sem volt könnyű ezeket a könyveket megvenni. Régi történet, de feltehetőleg ma is igaz: mint előadó kísértem többször is egy kultúr-turizmusra vágyó angol csoportot a kilencvenes évek elején körben az országban. Meglátogattuk Egert is, megtekintettük a várat, és este az előad-

2 Részletesebb leírását lásd: Czigány Magda: *Szigetmagyarság – londoni magyar sziget: a Szepsi Csombor Kör rövid története*. Kortárs Kiadó, 2012, 107.

somban a török veszedelemről, a végvári vitézektől és a falakat védő asszonyokról beszéltem. Látva az érdeklődést, megemlítettem, hogy megjelent egy itt élő író olvasmányos regénye Eger ostromáról, az *Egri csillagok*, Dr. Cushing kitűnő angol fordításában, *Eclipse of the crescent moon* címen. Bizonyára találnak példányt belőle a vár üzletében, vagy valamelyik könyvesboltban. Mondanom sem kell, a kötet sehol sem volt kapható Egerben.

A British Council szeminárium

Az akadályversenyre, melyet az otthon kiadott angol nyelvű műveknek meg kellett volna rendezni ahhoz, hogy bejussanak a brit könyvkiadás alaposan megszervezett kereskedelmi folyamatába, felfigyelt a *British Council* is, és karöltve a Londoni egyetem *Szláv- és Kelet-európai Intézetével* több napos konferenciát rendezett 1984 decemberében Londonban, hogy az irodalom fordításának és a kiadott művek angliai terjesztésének problémáit megvitassuk.³ Valószínűleg ezt a rendezvényt is válasznak szánta a brit Külügyminisztérium az ekkor már rendszeressé vált kelet-európai „nyitás”-ra nyugat felé, melynek tetemes része a kultúrkapcsolatok erősítésére korlátozódott. Így kevésbé tűnt fenyegetőnek mind a kapitalista, mind a szocialista országok felé. És az irodalom terjesztése a politikában nem más, mint hab a tortán. Hat kelet-európai országból jöttek a vendégek, Magyarországról hárman. Gömöri Györggyel mi ketten voltunk az „ál-magyarok”, ugyanis angol színekben indultunk. Gömöri akkor már több mint két évtizede keményen dolgozott a magyar irodalom megismertetésén nyugaton, a bibliográfiám pedig – vélték a szervezők – sikeres példakkal ösztönzőleg hatna esetleg Kelet-Európa felé.

A konferencia sajnos a siketnémák társalgásának bizonyult. A kelet-európai csapatot nem lehetett elmozdítani a teljes előszponzoráláson alapuló könyvkiadás mezejéről és az ezzel járó finanszírozási modelltől – minden bizonnyal ezzel vértették fel őket a hatóságok a Londonban várható kapitalista támadások ellen. Hiába vázoltuk fel az idegen nyelvről fordított irodalom terjesztésének problémáit a szigetországban: a csekély érdeklődést, tehát a szűk

piacot, és hogy aki ezen a téren akar szorgoskodni, jobb, ha felkészül arra, hogy míg igyekezete pusztán *labour of love*, eredményét a legtöbbször nem lehet másképp jellemezni, mint *love's labour lost*. Megerősíthette a kelet-európaiak gyanakvását az is, hogy példaként mutattuk fel Déry Tibor *Niki, the story of a dog* című könyvét, mely sikerét részben a jó időzítésnek köszönhette. Megjelenése angolul a tekintélyes Secker & Wargburg kiadónál 1958-ban, közvetlenül felidézte az angolok emlékezetében a magyar forradalmat és a menekültek áradatát, amit a lakosság a legnagyobb segítőkészséggel, szívéllyel, sőt szeretettel fogadott. Így fogadta tehát a könyvet is, mely meg is jelent új kiadásban 1961-ben, majd 1965-ben. Természetesen nem voltunk annyira naivak, hogy nem vettük tudomásul Niki-ben a politikai töltetet, amit könnyen provokációnak foghatnak fel vendégeink. Mint ahogy Lengyel József gulág-könyveinek említését is, mely szintén könyvsiker volt Angliában, a Solzsenyicin-kultusz része. Ebben az esetben hozzájárult a sikerhez, hogy kiadója, Peter Owen szinte magáénak tartotta Lengyel műveinek kiadási jogát. De abban bízunk, hogy az ideológiailag ugyancsak megkérdőjelezhető példák világossá teszik számukra, hogy azt lehet csak eladni, amire érdeklődés van – és ez az érdeklődés a legkülönbözőbb forrásokból eredhet. A lehetőségek felismeréséhez azonban elengedhetetlen a piackutatás, az azonnali reagálás és a hatékony marketing. Szónokoltunk, mint megrögzött kapitalisták, pedig egyetemi tanárok, fordítók, könyvtárosok voltunk egytől egyig. A kelet-európai vendégek pedig makacsul hallgattak. Nem hullottak, mert még nem hullhattak termékeny talajra szavaink.

Akik „jelen vannak”

Meglepő, hogy a szinte „normálisnak” mondható irodalmi-politikai jelenlétre a nyugati könyvpiacra 1956-tól mindössze két évtizedet kellett várni. A nyitány Konrád György *A látogató* című regényének megjelenése volt 1975-ben. A könyv sikerét nagyban előmozdította a szerző körül felkavart politikai vita – helyenként szimpátia tüntetés – mind a nyugati értelmiségi, mind a magyar emigrációs körökben. A londoni Szepsi Csombor Kör is meghívta még ez évben Konrádot előadást tartani. Neuburg Pál *Veszélyes értelmiség: Konrád György és a kelet-európai*

3 The British Council: *Seminar on literature in translation*, 13 December 1984.

intellektuel helyzete című beszélgetés keretében faggatta az író. Még a könyv magyar nyelvű kiadásának ötlete is felmerült a Szepsi Csombor Kör égisze alatt. Konrád elismertsége, mint a kibontakozó demokratikus ellenzék vezére magától értetődővé tette, hogy műveit nem kampányszerűen jelentették meg, kiharcolva minden egyes könyv kiadását, hanem a jelentős személyiségeket megillető, folyamatos megjelenés keretében. Így tehát könyvei magyarországi megjelenését automatikusan követte azok angol kiadása: *The case worker (A látogató, 1975, majd 1977-ben mint az Open University jegyzett tankönyve)*; *The city builder (A városalapító, 1980)*; *The loser (A cinkos, 1983)*; *A feast in the garden (Kerti mulatságok, 1992)*; *Melancholy of rebirth (Az újjászületés melankóliája, 1995)*; *The invisible voice (A láthatatlan hang, 1999)*. Konrád így szinte természetesen illeszkedett bele a nyugati könyvkiadás vérkeringésébe.

Egyetlen magyar író, pontosabban drámaíró múltja felül Konrád teljesítményét. Nem a megjelent művek számában vagy a kiadás rendszerességében, hanem a színdarabjai iránt megnyilvánuló, szinte egy évszázadot átölelő lankadatlan érdeklődésben. Molnár Ferenc első megjelenése angol nyelven meglepő módon egy négy darabot tartalmazó antológia volt, *Plays of Molnár* címen 1927-ben. Az utána következő minden egyes évtizedben két vagy három színműve jelent meg angolul, aszerint, hogy hol és melyik művét tűzték műsorra. A színházba járó közönség – több generáción át – változatlanul rajong érte; utolsó kiadott darabja 2001-ben ismét a *Play's the thing (Játék a kastélyban)*, amely angolul P. G. Wodehouse adaptációjában 1953-ban jelent meg először.

Jókai, avagy Dzsoké

Az angolul megjelent legsikeresebb magyar író óriási előnyét viszont lehetetlen lenne behozni, Jókai Mórral (ejtsd nevét angolosan „Dzsoké”-nak) nem versenyezhet senki sem. Ő volt Angliában a magyar bestseller. Huszonnégy regényét fordították le angolra – közülük sokat több fordításban, valamint műveiből három antológia is megjelent, kettő egymás után több kiadásban. Az első megjelent Jókai-kötet, a *Hungarian sketches in peace and war (1854)*, ami új kiadásban egy évvel később az 1848-as szabadságharc és a Kossuth-emigráció szellemét idézi fel Eötvös József, Petőfi, Arany és a Pulszky házaspár

műveivel karöltve. Kétségtelen, hogy Jókai fogadtatása a legkorábbi szakaszában sincs híján a dicséretnek – sok elismerő recenziót kap a könyv –, de ekkor még nem versenyezhet például Eötvössel, akinek a *Falu jegyzője (The village notary, 1850)* kötetnyi elmélyedt analízist, a legmagasabb szintű, tudományos ismertetést vívott ki. Az áttörés – és Jókai esetében valóban használhatjuk ezt a kifejezést – az 1880-as években kezdődik és tart szinte feltartóztatlanul az első világháborúig. Bibliográfiám kronologikus indexének több oldalán csak Jókai-kötetek sorakoznak, egy-egy évben nem kevesebb, mint öt vagy hat címmel. Legtöbb műve több kiadást ért meg, nem volt ritka találni 10. kiadást sem az antikváriumok polcain, amikor a múlt század derekán a közönyvtárak kezdtek visszavonni kiterjedt Jókai gyűjteményüket. Akkor kezdtünk Lóránttal Jókait gyűjteni – diák létünkre mi is rá tudtunk szólni kötetként pár pennyt. Először kiadói trükknek véltük az újabb és újabb kiadások beharangozását, de ahogy gyűjteményünk nőtt, rájöttünk, hogy a kiadók a való igazat mondták.

Jókai sikerét mindenekelőtt olvasmányos, sőt érdekesítő történeteinek köszönhetette, valamint – és ez legalább olyan fontos – a kitűnő fordítói munkának, amit a British Museum Library akkori, a magyar gyűjtemény gyarapításával megbízott szakreferense, R. Nisbet Bain nyújtott. Bain, ízig-vérig angol ember és egyben kivételes nyelvi és stilisztikai érzékkel megáldott fordító, veleszületett ösztönös megérzéssel, pontosan tudta, hol lehet, sőt szükséges Jókait megvágni, itt-ott egyenetlen ahhoz, hogy honfitársai maradéktalanul élvezzék regényeit, egy perc se érezzék a történetet vagy a szöveget idegennek. Az „áttörés évei” meg voltak számlálva. Az első világháború és az utána következő évek magyar ellenessége hozzájárult Jókai dicsőségének kifakulásához, de lehet, hogy enélkül is meg lettek volna számlálva regényei közkedveltségének napjai. Segítették-e viszont angol olvasóinak azok az évtizedek, amikor „Dzsoké” közkedveltségnek örvendett, megismerni valamit Magyarországról, a magyar történelemről, irodalomról, a magyar mentalitásról? Heltai Jenőnek van egy kedves novellája, melyben leírja összeismerkedését az öreg, bajai születésű, de Párizsban könyvkereskedést vezető Ferenczivel, akinek a ponyvára szánt szórakoztató füzetek teszik lehetővé az irodalmi értékű könyvek kiadását. Ferenczi vágya, hogy sok-sok Jókaival árassza el a

francia piacot: érdekesítő történetekkel, a legszebb stílusban megírva. Heltai is úgy érzi, hogy Jókai olvasása többet tudna tenni Franciaországban a magyar ügynek: „Jókai többet mondott volna Magyarországról, többet tett volna Magyarországért, mint összes ravasz propagandafüzeteink, melyek reménytelen bálákba csomagoltan, ma is olvasatlanul penészednek a Népszövetség, a Szellemi Együttműködés és egyéb tréfás, alaptalan alakulások misztikus pincéiben és padlásain.”⁴ Sajnos az angol precedens nem kecsegtetett jó példával; bár még a két világháború közötti időszakban is megjelent néhány Jókai-regény újabb kiadása, „Dzsoké” lassan feledésbe merült. És arra sincs konkrét adat, hogy regényei befolyásolták volna olvasóinak a hazánkról alkotott képét.

Meglepő viszont, hogy egy valóságos kultuszt mindössze két makacsul elkötelezett és kitartó ember teremtett meg, a „szeretem, tehát lefordítom”, illetve „érdekel, tehát kiadom” alapon – értve ezen R. Nisbet Bain fordító és a Jarrod kiadó gyümölcsöző együttműködését. (A szerző kevésbé számít, Jókai örvendett angliai sikerének, de műveit nem a világpiacon írta.) Ez az 'ad hoc' hozzáállás jellemezte – és jellemzi nagyvonalakban mind a mai napig – a magyar irodalom terjesztését Angliában. Időként a kiadói elképzelések összecsengenek, a két világháború között például egy-két kivétellel a szórakoztató irodalom vitte el a pálmát. Egy-egy szerző tucatnyi könyve biztosította számára a kívánatos bestseller privilégiumot, de ki olvas ma Földes Jolánt, Földi Mihályt, Hatvany Lajost, Körmendi Ferencet, Bródy Lilit, és ide lehetne sorolni talán még anyáink kedvenc íróit is, Harsányi Zsoltot, Passuth Lászlót vagy Zilahy Lajost. Ez lenne az önmagától teremtődő „egy akol, egy pásztor” alapú, középszintű kánon?

Az 56-os generáció feladatvállalása

Az ötvenes évek végétől a magyarból fordított és Angliában kiadott irodalmi művek száma fokozatosan nőtt, a legtermékenyebb évnél 2004 tekinthető 15 könyvvel. Ez a trend már a kilencvenes évektől megfigyelhető, és talán a nagyobb szám miatt a

kínálat is kiegyensúlyozottabbá vált. Az örvendetes, de váratlan „nagy felfedezések” folytatják az 'ad hoc' elvet – hol egy Márai, hol egy Szerb Antal –, nélkülük fakóbb lenne a kép, ami kialakul a magyar irodalomról. Megjelent azonban egy új színfolt is a század derekán, mely még most is erőteljesen hat: irodalmi értékű fordítások, legtöbbször az 1956-ban nyugatra sodródott, fiatal értelmiségiek erőfeszítése nyomán. Ezek a kiadványok kettős alapra támaszkodnak: mindenekelőtt a már ismert „kedvencem” kiválasztási elvre; megismertetni az új hazával azt a csodálatos nyelvet és irodalmi erőt, amit magunkkal hoztunk, és amelyik a legtökéletesebben – hogy csak pár nevet említsünk – József Attila, Pilinszky János, Radnóti Miklós vagy Weöres Sándor verseiben fejeződik ki. A másik alap az együttműködés abszolút szükségességének beismerése: a magyar fél – legtöbbször szintén prominens író – hozza a nyersfordítást, az angol fél – időnként elismert szigetországbeli költő – gyúrja ezt át anyanyelvére. Tartós baráti munkakapcsolatok alakultak ki – hogy csak néhányat említsünk: Clive Wilmer Gömöri Györggyel hozta az angol olvasónak Radnótit és Petri Györgyöt, de dolgozott Gömöri Edwin Morgannal és a tengeren túli John Bátkival is. Kabdebó Tamás már a hatvanas évektől gyűjtötte maga köré a potenciális fordítókat, több József Attila-kötetet jelentetett meg. A legimpozánsabb kötet Csokits János és Ted Hughes Pilinszky fordítása, aminek létrejöttéről és egyben Pilinszky angliai látogatásairól és fellépéseiről Czigány Lóránt számolt be egy hosszabb tanulmányban.⁵ Csokits, az elismert magyar költő és Ted Hughes angol 'koszorús poéta' neve valóban fémjelezte Pilinszkyt Angliában. És említenünk illene még Siklós István és öccse Péter háttérmunkáját is a nyersfordítások elkészítésében, hogy megfelelő rálátásunk legyen egy ilyen vállalkozás szuper feladataira és lehetséges buktatóira.

A kapcsolatok kiépítéséből és ápolásából a Szepsi Csombor Kör is kivette részét. Íme egy példa. A vezetőség, azaz Siklós István és Czigány Lóránt úgy döntött, hogy Weöres Sándor tiszteletére, akit Kádárék Károlyi Amy kíséretében éppen kiengedtek egy angliai látogatásra és akik Siklóséknál találtak otthont, Szepsi Csombor-estet rendeznek 1966 júliusában. Annak keretében összehozzák a költőt az USA-ból Angliába áttelepült Daniel Weissborrtal, aki folyóiratában, a *Modern poetry in translation*-ben

4 Heltai Jenő: *Az öreg Ferenczi*. In: *Párizs, isten hozzád: magyar írók párizsi novellái és feljegyzései*, szerk. Körössy P. József. Budapest, 2000, 156.

5 Czigány Lóránt: *Pilinszky nyugaton*. *Kortárs*, 1993/7., 1–24.

esetleg megjelentetne néhány Weöres-verset angol fordításban. Weissbort javaslatára a folyóirat és a Kör közös rendezvényt ünnepelte a költőt. Kirendelt hozzá Weissbort fordítót is Peter Redgrove személyében. A kissé szokatlan este sikert aratott – Weöres magyarul olvasta fel verseit a szokásos, tudatosan gyermeteg stílusban, utána Redgrove szolgált az angol fordítással – kivéve Dr. Cushing-t, a londoni egyetem Szláv- és Kelet-európai Intézetének magyar nyelvet és irodalmat oktató tanárát, aki tollat ragadott, hogy nemtetszését Siklósnak írásban is kifejezze. Szerinte Redgrove ’viktoriánus’ fordítása meg sem közelítette Weöres sziporkázását, bár lehetséges, hogy a magyar és angol nyelv különbözőségét kellene okolnunk mindezért. Siklós ennek ellenére meleg levélben köszönte meg Redgrove-nak kitűnő hozzájárulását az est sikeréhez, és – ami a lényeg – hamarosan küldött neki három újabb nyersfordítást. Még egy ilyen kis történet is felajzza a képzeletet, hogy mi minden lapulhat az annak idején hihetetlenül aktív, és hála Istennek még velünk élő emigráns magyar írók és költők levelesládáiban!

Első pillantásra talán meglepő, hogy ez az annak idején fiatal emigráns írónemzedék, amely oly sokat tett a magyar irodalom megismertetéséért nyugaton, szinte kivétel nélkül csak magyarul írt és ír szépirodalmat. De azt rendíthetetlenül. Sokan közülük egész életüket nyugati egyetemeken töltötték, szakmájukba vágó publikációik nyelve a befogadó ország nyelve, vagy az angol. A magyar a titkos nyelv, ami a generációt összeköti, aminek szentelték életüket. Szentelték úgy, hogy a legjobbnak tartott magyar írókat és költőket fel akarták mutatni nyugaton. Mindez hatalmas, nem lankadó lelkesedést, kiszámíthatatlan időtöbbletet, meggyőző erőt, diplomáciai készséget igényelt. Az elismerés lassan csordogált, ha egyáltalán csordogált. De erre nem is számítottak, köszönetet nem vártak. Amire vágytak, az az elismerés volt, hogy ők is a magyar irodalom szerves részei. Felmutathatták volna magukat – és néhányan ezt időnként meg is tették – új hazájuknak, de a legtöbbjük kielégítette a magyarországi irodalom szolgálata. Elvárásaikban, hogy otthon viszont őket fogadják be, sokan csalódtak. Kár a keserű évekért. De a magyar irodalom angliai megismertetéséért, amit több mint ötven éven át új alapokra helyezve tettek – személyes válogatás, garantált minőség –, elavulhatatlan érdemeket szerzett nekik. Ki fogja pótolni mindezt?

Több mint fordító

A magyar irodalom egének igazán kedvező csillagállásakor a fent szigorúan szétválasztott szerepkörök összefonódhatnak, és R. Nisbet Bain késő utó-dai egy személyben tudják vállalni az író/költő/fordító szerepet. Ezeket a kivételes embereket, a szó szoros értelmében a magyar irodalom megszállottjait, azoknak, akiknek hivatalból feladatuk, és nem önként vállalt küldetésük ennek az irodalomnak terjesztése, tenyerükön kellene hordaniuk. Mert javaslataik, hogy kit fordítanának le angolra, megbízhatók, egy-egy író iránti különös megbecsülésből fakad, és mint képzett irodalmárok vagy nyelvészek ösztönösen meg tudnak felelni az angol olvasók legmagasabb igényeinek. Képesek mély empátiával fordulni szerzőik felé és közvetíteni gondolataikat egy idegen nyelven. Ők a magyar irodalom szerelmesei, és „átviszik” – Nagy László szavaival – ezt „a szerelmet a túlsó partra”.

Neveket itt és most nem szeretnék felsorolni, két személyt azonban kiemelten megemlítenék, mert munkásságuk messze túlmutat a fordítói feladatkörön. Bernard Adams, valaha nyelvtanár az észak-londoni nagyra becsült Highgate School fiúiskolában a magyar irodalom fordítóinak élcsapatába tartozik. Ha valaki versfordításokért böngész a *Slavonic and East European Review* régi számain, bőven talál Adams tematikusan összeállított versecsokraiból. Munkásságát különlegessé az teszi, hogy a XVI. és XVII. század magyar, főleg erdélyi irodalmát fordítja angolra. Lelkesen, átéléssel és azzal a különleges tehetséggel, hogy a magyar művek a korhoz hű, megfelelően régies és mégis a ma emberéhez szóló angol nyelven szólalnak meg. Különleges bepillantást nyújtanak az erdélyi udvarok életébe, egy olyan korba és területre, ami a romantikus lelkületű szigetlakók képzeletvilágát megmozgatja. Ugyanakkor Kosztolányi *Esti Kornél*-kötetének fordításáért PEN Translation Fund díjat kapott. A másik fordító, aki messze többet nyújt, mint kitűnő fordításokat – ami valójában nem is meglepő, mivel Szirtes György elismert angol költő – felvállal irodalomszervező és irodalomkritikusi feladatokat is, főleg az általa szerkesztett antológiákban, sőt – nekem legalább is úgy tűnik – a legfiatalabb íróknál, költőknél mint mentor tölt be nélkülözhetetlen szerepet. Volt szerencsém a londoni Magyar Kulturális Központban egy ilyen antológia

bemutatóján részt venni.⁶ A magyar irodalom legfiatalabb generációjának bemutatóját Szirtes vezette. Bevezetőjében tárgyyszerű információval szolgált a jelen helyzetről, a jelenlevő fiatalok felolvasása megragadta a közönséget. A legmegkapóbb azonban az a bátorító szellem volt, ahogy Szirtes szólt az egyes szereplőkről. Nem vagyok meggyőződve róla, hogy ugyanezt a figyelmet és megértést megkapták volna Magyarországon.

Hova tovább?

Az évente egyre tekintélyesebb számú könyv megjelenése mellett örvendetesnek tűnik a meglehetősen új jelenség, hogy nem a múltat, időnként a régmúltat idézik fel az újonnan kiadott könyvek, hanem meglehetősen szorosan követik az első magyar kiadást. Mert Kertész Imre esetében magától értetődő volt, hogy a Nobel-díj elnyerése után 1975-ig kellett visszanyúlni, hogy a *Sorstalanság*ot lefordítsák, a lefordított művek évi seregszemléjében jogosan várna el az olvasó a nemrég megjelent és Magyarországon sikert aratott művekből is legalább mutatót. Az eddig összegyűjtött adatok szerint néhány szerző könyve aránylag belátható időn belül megjelenik más nyelven is (Kertész, Konrád, Nádas Péter), feltűnő azonban, hogy Esterházy újabb regényei meglehetősen pontossággal első magyar kiadásuk után egy évvel megjelennek angolul is. A fordító személye is ugyanaz. A magyar könyvkiadás dzsungelében járatlan külföldi kutató nem tudja megítélni, hogy ez az örvendetesnek mondható jelenség magánszorgalom vagy hivatalos szervek által kezdeményezett új kiadói magatartás következménye-e. Valójában mindkettőnek szabad teret kellene adni. A magánkezdeményezések talán kikényszerítenék, hogy a „belterjes idegen nyelvű könyvkiadás” már lamentált anomáliái megszűnjenek, hogy végre ne a raktárak megtöltésére fordítassák le és adják ki az éppen kívánatosnak vélt szerzőket. Kapcsolatok, sőt egy valóban működő kapcsolatrendszer épülne ki angol kiadókkal, beindulna Nagy-Britanniában is a céltudatos marketing, és végre a magyarból fordított könyvek, attól függetlenül, hogy hol adták ki őket, a helyi könyvke-

reskedésekben, illetve mindinkább a világhálón könnyen elérhetőek legyenek.

Mindez természetesen nem érinti a valószínűleg legtöbb nézeteltérésre és vitára okot adó módszert vagy módszereket, amivel kiválasztják a külföldi könyvvásárokon a magyar irodalmat képviselő műveket. Az interjúban Hatos Pál meglehetősen bizonytalan volt a módszerrel szemben, de nem hiszem, hogy túl korai lenne őt a részletekről faggatni. A program beindításához és megszervezéséhez szükséges terveket már most kellene vitára bocsátani, beleértve az írók és művek kiválasztásának elvi kérdéseit. Ezekhez viszont itt és most nem óhajtok hozzászólni. Ez ugyanis már a „kánon” harcmezeje. Azt azonban meg szeretném jegyezni, hogy az 56-os emigráns fiatalok példamutatását figyelembe lehetne venni. Bár a választás abszolút szabadsága, hogy például kit, illetve kiket hívjon meg a Szepsi Csombor Kör Londonba, az emigráns létből természetesen adódott, a Kör vezetői mindenekelőtt két szempontot tartottak mérvadónak. Először a lehető legszélesebb kitekintést – ezt kevésbé az egyes meghívott személyek világnézete biztosította, hanem ellenkezőleg, a számos különvélemény ütköztetésének lehetősége. Ez adta meg a tágas horizontot a megértéshez, például hogy a beinduló demokratikus ellenzék hogyan bomlassza szét a Kádár-rezsimet. Másodszor a megkövetelt legmagasabb minőség, mert csak erre lehetett építeni a magyar irodalom megismertetését Angliában, beleértve a legfiatalabb generáció bemutatását is. Ezt szolgálta az informális konzultációs folyamat – Siklós István és Czigány Lóránt a Kör részéről a mentorokkal, Cs. Szabó Lászlóval és Szabó Zoltánnal, valamint a széles baráti körrel Angliában, Európában, sőt a tengeren túl is. Ugyanakkor meglehetősen aránytalanság mutatkozik az angolul megjelent magyar művek terén. Amíg a válogatás pusztán személyes ügy volt – „én szeretem Krúdyt, lefordítom tehát Krúdyt” alapon –, örültünk még a legfoghíjasabb könyvajánlatnak is. A Balassi Intézet neve azonban kötelez. Ideje lenne új alapokra helyezni a magyar irodalom terjesztését. Kíváncsian várjuk a választ felvetett kérdéseinkre.

6 Szirtes, George ed.: *New order; Hungarian poets of the post 1989 generation*. London, 2010. A kötet 12 költő 111 versét mutatja be angol fordításban.